

Från könsblind forskning om manligt sportande till studier som pekar på frånvaron av kvinnoperspektiv och problematiserar maskulinitet och genus. Så har forskningen kring kön och idrott utvecklats sedan 1960-talet, menar Håkan Larsson i en översikt. Bland kommande utmaningar ser han granskningar av idrottens heteronormativitet och sexuella trakasserier.

Idrottens genus. En forskningsgenomgång Håkan Larsson

Som så mycket annat här i världen har de olika idrottsliknande aktiviteter som forskarna kunnat identifiera genom historien och i olika kulturer varit behäftade med specifika sätt att se på kvinnlighet och manlighet. Man har helt enkelt gjort skillnad på kvinnor och män, pojkar och flickor i samband med fysisk aktivitet. Precis som motiven för att över huvud taget utöva fysisk aktivitet har varierat starkt, har också motiven för att göra skillnad på könen varierat starkt. Den här artikeln syftar till att *belysa* denna relation mellan synen på könen och synen på kroppsövningar. Jag kommer att belysa problemområdet genom den samhällsvetenskapliga och humanistiska forskning som gjorts på temat idrott och genus i Sverige under de senaste decennierna. På så vis kan jag också spegla vilka frågor forskarna funnit värda att undersöka och hur de har närmat sig problemområdet.

Forskning syftar inte bara till att beskriva något. När det gäller samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning är syftet ofta också

att försöka ställa problematiken i ett nytt ljus, vilket i sin tur kan leda till nya och oväntade handlingsalternativ. Detta gäller inte minst genusforskningen. Ett andra syfte med artikeln är således också att *problematisera* relationen mellan idrott och kön. Det är en uttrycklig strävan från min sida att presentera forskningsrönen på ett sådant sätt att problemområdet ställs i en annorlunda dager än vad som kanske är det vanliga sättet att förstå frågor om kön inom idrottsrörelsen.

Kön, genus, jämställdhet

I den här artikeln kommer begreppen kön, genus och jämställdhet till flitigt användande. Jag ska här inte teoretisera kring betydelsen av dessa begrepp och skillnaden mellan dem. Istället hoppas jag att den fortsatta texten kan belysa hur dessa begrepp har *använts*, både i analytisk och i kritisk bemärkelse, inom idrottsforskningen. Medan kön och genus har uppfattats som mer politiskt neutrala (även om de naturligtvis inte *är* politiskt neutrala), så

har begreppet jämställdhet använts i mer påtagligt politiskt syfte. Jämställdhetsarbete syftar, i princip, till att göra kvinnors och mäns villkor, möjligheter och skyldigheter i samhället lika, men i praktiken har jämställdhetsarbete kommit att ta sig väldigt olika uttryck beroende på *var* detta arbete har genomförts. Man kan säga att vad som har uppfattats som jämställt, har varit avhängigt av vilken syn man haft på vad kvinnor och män är och vad som karakteriserar relationerna mellan kvinnor och män. Detta är särdeles påtagligt när det gäller idrott. Till skillnad från de flesta andra samhällssektorer, är könsåtskillnad alltså en bärande princip inom tävlingsidrotten.

Innan jag sätter igång på allvar, vill jag också påpeka en viktig sak när det gäller forskning om kön/genus. Spontant verkar många fortfarande uppfatta uttrycken "kön och idrott" eller "genus och idrott" som beteckningar på forskning som behandlar specifikt kvinnliga problemområden. Forskningen har själv i stor utsträckning bidragit till denna utveckling. De flesta studier med köns- eller genusperspektiv som publicerats under de senaste 15 åren har behandlat kvinnors och flickors idrottande. När jag talar om "kön och idrott" eller "genus och idrott" är det beteckningar för problemområden som rör relationen mellan kvinnor och män, eller kanske mera precist om relationen mellan kvinnlighet och manlighet. Kön och genus, som vetenskapliga begrepp betraktade, har i och för sig utvecklats ur kvinnovetenskapen, men bör numera ses som begrepp som sätter såväl kvinnor som män som könsvarsel i fokus.

Den tidiga idrottsforskningen

Den moderna samhällsvetenskapliga och humanistiska idrottsforskningen tog fart vid

1960-talets slut. Framför allt var det i ämnena pedagogik och historia som idrottsforskning bedrevs, även om man knappast kan säga att verksamheten var så väldigt omfattande. Inom pedagogiken var intresset huvudsakligen riktat mot idrottsrörelsens karaktär av barn- och ungdomsrörelse. Idrottens påverkansprocesser stod i fokus. I den utsträckning man här diskuterade kön, så uppfattades könen som tämligen naturliga och neutrala variabler. Även om många av dessa studier innefattade ett kritiskt perspektiv, verkade detta sällan omfatta könsproblematiken. Såväl pojkars som flickors idrottsvanor studerades, men oftast utan ett problematiserande förhållningssätt. Detta påstående behöver inte tolkas som ett moraliserande, utan blott som ett konstaterande att relationen mellan flickor och pojkar, kvinnor och män inom idrottsrörelsen vid 1960-talets slut och under 1970-talet inte uppfattades som särdeles problematisk (Larsson 2001, kap. 9).

När det gäller historia, var intresset huvudsakligen riktat mot idrottsrörelsens genombrutt i Sverige och tiden fram till 1940-talet. Detta verkar ha haft att göra med att idrottens karaktär av folkrörelse och legitim mottagare av statliga och kommunala bidrag i olika former stod på spel under 1970-talet och decennierna däromkring. Här kan man snarare säga att könsproblematiken är osynlig, eller kanske till och med osynliggjord. Ett gott exempel på detta kommer till uttryck i den kritik som pedagogen Eva Olofsson 1989 riktade mot historikern Jan Lindroths avhandling *Idrottens väg till folkrörelse* (Lindroth 1975). Olofsson pekade t ex på det faktum att Lindroth kunde påstå att idrottsrörelsen utvecklades till en "folkrörelse" respektive en "massrörelse" trots att "i princip hälften av den svenska befolkningen – nämligen kvinnorna – inte i

nämnavrd omfattning berördes av denna rörelse” (Olofsson 1989, s. 30). Internationellt sett är denna typ av kritik legio sedan feministiska forskare på allvar intresserat sig för idrottsrörelsens historia och funktion i samhället.

Sammanfattningsvis kan man säga att 1970-talets och 1980-talets idrottsforskning endast i mycket liten omfattning bidrog till att kartlägga kvinnoidrotten, eller problematisera kvinnors och flickors villkor inom idrotten. Men kan man därmed påstå att den forskning som bedrevs kartlade mansidrotten, eller problematiserade mäns och pojkars idrott? Ja, om man förutsätter att allt som inte handlar om kvinnor måste handla om män. Nej, om man menar att den manliga idrotten belystes och problematiserades utifrån ett köns- eller genusperspektiv. Själv är jag nog benägen att lägga större vikt vid det senare svaret. 70- och 80-talens idrottsforskning kan karakteriseras som könsneutral, eller könsblind, beroende på hur man ser det. Det verkade, som jag tidigare nämnde, inte finnas några tydliga incitament till att problematisera relationen mellan manlighet och kvinnlighet inom idrottsrörelsen. Detta skulle snart förändras.

Har kvinnorna en sportslig chans?

Jag nämnde Eva Olofssons namn nyss. 1989 publicerade Olofsson den första samhällsvetenskapliga doktorsavhandlingen om idrott ur ett feministiskt perspektiv – *Har kvinnorna en sportslig chans? Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet*. För första gången kom idrottsrörelsens verksamhet att belysas och problematiseras ur ett könsperspektiv, dvs med ett uttryckligt intresse för att kritiskt skärskåda kvinnoidrottens framväxt och kvinnors villkor inom idrotten. Olofsson kartlade den organiserade kvinnoidrotten i

stort och dennas relation till Riksidrottsförbundet, samt specialidrotterna fotboll (som exempel på en ny kvinnoiddrott) och gymnastik (som exempel på en gammal kvinnoiddrott). Kvinnor bedrev idrott, såväl i tävlings- som i motionsform, lika tidigt som män, om än i mindre omfattning. Riksidrottsförbundet ställde sig emellertid kallsinnigt till att organisera, stötta och marknadsföra kvinnoidrotten under 1900-talets första hälft. Skälen till detta hade framför allt att göra med att ledarna inom RF, med stöd i dåtidens vetenskapliga expertis, uppfattade tävlingsidrotten som skadlig för kvinnor. Motionsidrott var förvisso hälsosam, inte minst för att kvinnorna på så vis blev fysiskt sett bättre rustade mödrar, medan tävlingsidrott uppfattades som ohälsosamt. Vid denna tid beledsagades tävlingsidrottandet av talet om *karaktärsdanning*, d v s. att idrottandet tänktes inverka positivt på utövarnas mentala och moraliska förmågor – förutsatt att det var manliga utövare. Kvinnor uppfattades som för veka för att delta i tävlingsidrott, fysiskt och kanske framför allt mentalt (Olofsson 1989, se också Larsson 2001).

Runt seklets mitt vände emellertid vindarna och mellan åren 1955 och 1975 ökade andelen kvinnliga idrottsutövare inom ramen för RF-organiserad verksamhet från 15 till 35 procent. Sedan 1975 har siffran ökat med endast några procentenheter. RFs intresse för kvinnoidrotten och ökningen av antalet kvinnliga idrottsutövare kan delvis ses som ett uttryck för de jämställdhetssträvanden som karakteriserat såväl idrottsrörelsen som samhället i stort under de senaste decennierna. Begreppet jämställdhet började emellertid inte användas i samband med idrott förrän under 1980-talet.

Framväxten av damfotbollen (till skillnad

från fotbollen, ibland kallad herrfotbollen) kan ses i ljuset av arbetet för jämställd idrott. Signifikativt för damfotboll är att spelet är identiskt med herrfotboll. Man kan se detta som ett uttryck för det likhetsstänkande, eller den likhetsstrategi, som dominerade idrottens jämställdhetssträvanden under 1960- och 70-talen. Med gymnastiken är förhållandena annorlunda. Grenarna i AG, artistisk gymnastik, som växte fram betydligt tidigare, är t ex olika för kvinnor och män. Strävan efter ”jämställda villkor” för kvinnor och män betyder med andra ord skilda saker i gymnastik och fotboll. Medan jämställdhet inom fotbollen inneburit att spelet inte differentierats efter kön – lika villkor har inneburit kvinnors rätt att göra samma saker som män, har det inom gymnastiken inneburit att grenarna differentierats efter kön – lika villkor har inneburit kvinnors rätt att utöva ”sina” grenar (till skillnad från männen).

Perspektivet i Olofssons avhandling skulle kunna betecknas som könsteoretiskt. Idrotten, såväl själva idrottsrörelsen som idrotten gestaltad i idrottsforskning före Olofssons avhandling, är ”skapad av och för män”. Detta verkar vara såväl den teoretiska utgångspunkten som den empiriska slutsatsen i *Har kvinnorna en sportlig chans?* Idrotten, i synnerhet tävlingsidrotten, uppfattas i sig som en manlig verksamhet och i den utsträckning kvinnor har börjat tävlingsidrotta under 1900-talets senare hälft, så har det varit i manlig idrott. Detta synsätt på relationen mellan kön och idrott blev också det dominerande synsättet i idrottsrörelsens arbete för jämställd idrott under 1990-talet, manifesterad i den handlingsplan som lanserades samma år som *Har kvinnorna en sportlig chans?* publicerades. Till handlingsplanen, kallad *Idrottens jämställdhetsplan*, återkommer jag inom kort.

Med genus och maskulinitet i sikte

Medan det könsteoretiska perspektivet, vilket jag uppfattar som en problematisering av relationerna mellan gruppen män och gruppen kvinnor, betraktade som mer eller mindre homogena och åtskilda grupper, som sagt kom att dominera inom idrottsrörelsens jämställdhetsarbete, tog perspektivbildandet inom idrottsforskningen en annan riktning. Två teman märks speciellt i denna forskning, dels ett intresse för manlighet eller maskulinitet, dels ett intresse för genus.

Under 1990-talet började manligheten uppfattas som problematisk. Man kan se en viss förskjutning från en problematisering av kvinnligheten i den tidiga feministiska forskningen, till en problematisering av manligheten i den senare. Denna problematisering av manligheten lyser, dessvärre vill jag påstå, med sin frånvaro inom idrottsrörelsen. Här är det under 1990-talet alltjämt flickan/kvinnan som uppfattas som den speciella, den som kräver särskilda åtgärder när det gäller ledarskap och kunskap, i förhållande till den oproblematiske pojken/mannen (Larsson 2001). Problematismen av manlighet dyker upp, om än i begränsad utsträckning, 1993 i Per Nilssons avhandling *Fotbollen och moralen* (Nilsson 1993). Denna studie behandlar moral och regelfterlevnad inom manlig fotboll. I några senare samhällsvetenskapliga avhandlingar, Tore Brännbergs *Bakom kulisserna* (1998) och Jesper Fundbergs *Kom igen gubbar!* (2003), står manligheten mera påtagligt i centrum för diskussionen.

Gemensamt för nämnda studier är införandet av ett konstruktivistiskt perspektiv. Med detta menas, i samband med kön, att manlighet och kvinnlighet inte är något givet, utan något som skapas och återskapas i olika sociala sammanhang. Istället för att säga att

idrotten grundas i manliga normer, kan man säga att idrotten bidrar till att skapa manliga normer, bilder av män och manliga förhållningssätt. Såväl *Bakom kulisserna* som *Kom igen gubbar!* behandlar lagbollspel. I det första fallet handboll, i det senare fotboll. I båda dessa studier framstår bollspelandet och dess sociala inramning som en sorts frizon för en typ av manlighet som inte längre är gångbar på många andra platser i samhället. En sorts manlighet som många gånger präglas av sexism och homofobi, även om detta ur spelarnas, vare sig dessa är pojkar (i Fundbergs studie) eller unga män (i Brännbergs studie), synvinkel snarare uppfattas som antingen något naturligt eller något skämtsamt (Brännberg 1998). Dessa bilder av manlighet förvaltas och utvecklas många gånger av massmedia, inte minst i kvällstidningarna. Tävlingsidrotten, särskilt lagbollspelen, bidrar på detta sätt till att sprida bilder av en sorts manlighet som, märkligt nog kan tyckas, alltfjämt uppfattas som naturlig.

Studiet av kön/genus och idrott pekar på hur forskningen på ett spännande sätt ständigt bidrar till att utveckla nya intressanta frågeställningar genom införandet av nya perspektiv och teoretiska verktyg. Ur den könsblinda forskningen utvecklades en forskning som problematiserade frånvaron av kvinnor och kvinnoperspektiv i idrottsforskningen. Denna typ av problematisering kom i sin tur att användas i forskning om relationen mellan manlighet och idrott. Här uppstår så en ny intressant frågeställning. Handboll och fotboll gestaltas som manlighetsskapande verksamheter, men under vilka villkor utövar då flickor och kvinnor dessa idrotter? I vilken utsträckning förekommer tex sexism och homofobi inom damfotbollen? Kan damfotboll bidra till att skapa kvinnlighet, en kvinn-

lig könsidentitet? Detta är frågor som nu söker sina svar.

Linggymnastikens manlighetsprojekt

De första stora studierna om idrottsrörelsens historia hängde, som jag tidigare nämnde, i stor utsträckning ihop med en diskussion om idrottens roll som folkrörelse. När frågan om manlighet och idrott dök upp som en intressant och viktig fråga, riktades blickarna inte längre framåt i tiden, utan tvärtom längre bakåt i tiden. I blickfånget hamnade idrottsrörelsens stora föregångare på kroppsövningsområdet, nämligen Linggymnastiken. I avhandlingen *Kroppens bildning* (1999) belyser historikern Jens Ljunggren *Linggymnastikens manlighetprojekt 1790–1914*, vilket också är underrubriken på avhandlingen (Ljunggren 1999).

Runt sekelskiftet 1800 var Sveriges stormaktstid sedan länge över. 1809 gick rikets östra halva, idag känt som Finland, förlorat i ett krig mot Ryssland. Bland de härskande skikten i Sverige uppstod en oro för att svenska män var för klena, såväl fysiskt som psykiskt och moraliskt. Influerad av kontinental gymnastik, lade fäktmästaren och poeten Per Henrik Ling (1776–1832) grunden för ett gymnastiksystem som kom att bli en av Sveriges mest kända exportvaror. Linggymnastiken ställde kroppen och korrigeringen av densamma i centrum. Kroppen blev delvis ett mål i sig, delvis ett medel för mannens psykiska och moraliska fostran, eller *karaktärsdaning*. Denna gymnastik utformades alltså primärt för unga svenska män och kom framför allt att användas på läroverken och inom krigsmakten.

Ling delade upp gymnastiken i fyra sorters gymnastik: sjukgymnastik, militär gymnastik, pedagogisk gymnastik och estetisk gymnastik. Utbildningen till gymnastikdirektör vid Gymnastiska Centralinstitutet (våra dagars Idrotts-

högskola), som Ling grundade 1813, innefattade såväl gymnastiklärar- som sjukgymnastutbildning. Den militära gymnastiken, ofta utövad med vapenattrapper, var tilltänkt för kaserngårdarna, och den pedagogiska gymnastiken, för barn och unga, var tänkt att utövas i skolornas gymnastiksal. Dessa gymnastikformer utgjorde stammen i det gymnastikråd som Ling tänkte sig. Kronan på verket var den estetiska gymnastiken, som enligt Ling skulle utövas av män. Estetik förknippades inte först och främst, som i vår tid, med femininitet. Den vackra kroppen var en manlig kropp. Detta var inte alls något nytt, tvärtom. Sedan antiken uppfattades maskroppen som den mest fulländade kroppen och kvinnokroppen som en mindre fulländad kopia av maskroppen. Därav att estetisk gymnastik var tänkt för män. En bildad man var såväl fysiskt som intellektuellt bildad, med såväl kroppslig som själslig disciplin.

Nu kom den estetiska gymnastiken i realiteten aldrig att utövas. 1800-talet beskrivs av Ljunggren som en brytningstid, där ett äldre idealistiskt synsätt, varvid Gud och kroppen som ett själens tempel stod i centrum, fick ge vika för ett materialistiskt synsätt, där evolutionen och kroppens drifter och behov kom att stå i centrum. I den utsträckning kvinnor deltog i gymnastik, så utövade de samma gymnastik som män, med undantag av de tyngsta och svåraste övningarna. Detta som ett uttryck för "enkroppsprincipen", dvs att det kvalitativt sett endast finns en kropp och att den manliga kroppen är den mest fulländade kroppen (jfr Laqueur 1994). I samband med att tävlingsidrotten "importerades" från England mot 1800-talets slut och i början av 1900-talet, så kom gymnastiken helt enkelt att byta kön. Från 1900-talets början och fram till dags dato har gymnastik, liksom de flesta så

kallade "estetiska" idrotter, i huvudsak förknippats med femininitet. Gymnastikens 1900-talshistoria är alltså relativt outforskad. Pedagogerna Suzanne Lundvall och Jane Meckbach har i avhandlingen *Ett ämne i rörelse* kartlagt gymnastik för kvinnor och män i lärarutbildningen vid *Gymnastiska centralinstitutet/Gymnastik- och idrottshögskolan under åren 1944 till 1992* (Lundvall & Meckbach 2003). Avhandlingen består av två delstudier. Den ena behandlar, utifrån ett institutionsteoretiskt perspektiv, hur den fristående gymnastiken successivt kom att marginaliseras i utbildningen av gymnastiklärare under den undersökta perioden. Under 1900-talets början användes nästan hälften av studietiden vid Gymnastiska centralinstitutet (GCI) åt gymnastik i teori och praktik. 1992 hade omfattningen minskat till under tio procent av studietiden. Den andra delstudien har semiotiska utgångspunkter och behandlar de rörelseformer som de blivande gymnastiklärarna utbildades i vid GCI (från 1966 Gymnastik- och idrottshögskolan, GIH). Ända fram till 1970-talet existerade två tydligt åtskilda "gymnastikdiskurser", en manlig, tämligen statisk diskurs, och en kvinnlig, mer dynamisk diskurs. I samband med att gymnastiklärarutbildningen blev samkönad, blev också gymnastikdiskursen mer könsneutral (jfr också Carli 2004).

Idrott och genus

Manlighet och maskulinitet å ena sidan, genus å den andra, ungefär så kan man karakterisera sentida forskning om kön och idrott. 1999 lade psykologen Nathalie Koivula fram avhandlingen *Gender in Sport*. Här belyser Koivula, huvudsakligen utifrån sociologisk teoribildning, hur olika tävlingsidrotter bland universitetsstudenter uppfattas som feminina

och maskulina i olika utsträckning; hur dessa idrotter uppfattas som ”lämpliga” eller ”passande” för kvinnor och män; hur olika typer av kvinnor och män deltar i olika typer av tävlingsidrotter; samt hur tävlingsidrotten gestaltas i TV. I denna avhandling stakar alltså Koivula ut ytterligare ett antal problemområden värda större uppmärksamhet, i synnerhet, enligt min mening, idrott, genus och media (Koivula 1999).

Den tidiga idrottspedagogiska forskningen ställde tydligt barn- och ungdomsidrotten i fokus. Detta gäller också det tidiga 2000-talets idrottspedagogiska forskning. I tre stora studier, *De små konstruktörerna*, *Iscensättningen av kön i idrott* och *Barnidrotten och ledarna* belyser och problematiseras genus i barnidrott, ungdomsidrott respektive ledarskap inom barn- och ungdomsidrott. I *De små konstruktörerna. Flickor och pojkar om kvinnligt och manligt i relation till kropp, idrott, familj och arbete* (2000) visar Birgitta Fagrell hur redan sjuåriga flickor och pojkar har förvärvat en omfattande och delvis tyst kunskap om vad som är att uppfatta som kvinnligt och manligt, hur kvinnor och män kan/får bete sig. Framför allt gäller detta relationen till idrott samt hur kvinnor och män kan/får se ut, både när det gäller själva kroppen och klädsel och smink mm. Fagrell utgår här från den tidigare nämnda konstruktivistiska tesen att könsskillnadernas beteendemässiga yttringar är resultaten av en tillägnelseprocess, en process som alltså redan i sjuårsåldern har kommit en bra bit på vägen. Man kan nästan säga att barnen i Fagrells studie ger uttryck för uppfattningar när det gäller kropp och kön som en hel del vuxna har förkroppsligat, men som ingen helst vill kännas vid (Fagrell 2000).

När det gäller Fagrells avhandling vill jag speciellt peka på den metodik Fagrell använt

sig av i sitt arbete med sjuåriga barn. Många av dessa barn är ännu inte läs- eller skrivkunniga och de har heller inte en reflekterande förmåga som kan jämföra sig med vuxnas. I sina intervjuer med barnen använde sig Fagrell bl a av olika bilder av kvinnor och män samt en berättelse om morgonbestyren hemma hos en svensk familj, som barnen fick berätta om och associera till. Detta bidrog till att Fagrell kunde dokumentera ibland väldigt skarpsinniga och intressanta reflexioner från barnen (ibid. s. 167ff).

I avhandlingen *Ledarna och barnidrotten. Idrottsledarnas syn på idrott, barn och fostran* (2002) analyserar pedagogen Karin Redelius synen på ledarskap inom barn- och ungdomsidrotten. Analysen utgår från den franske kultursociologen Pierre Bourdieu, men behandlar också vissa frågor av genuskaraktär som är förknippade med ledarskap inom barn- och ungdomsidrotten och idrottsledares syn på barn, ungdomar och idrott. Det intressanta med Redelius ansats, är att utgångspunkten inte är skillnaden (och jämförelsen) mellan kvinnor och män. På detta vis tydliggörs att kvinnliga såväl som manliga idrottsledare inom barn- och ungdomsidrotten ser tränaren, d v s dem själva, som väldigt viktiga för barnens och ungdomarnas idrottsliga framgång. Det är också en gemensam uppfattning att framgång inom idrott är viktigt och att tävling och konkurrens kan vara positiva inslag i barns och ungdomars fostran. Här framträder tävlingsidrottens logik tydligt även inom barn- och ungdomsidrotten – att betoningen på tävling och prestation uppfattas som viktig både för kvinnliga och manliga tränare (Redelius 2002). Annars har denna uppfattning om kvinnors och mäns förhållningssätt till tävlingsidrott inom idrottsrörelsen gestaltats på ett betydligt mer polariserat sätt.

Iscensättningen av kön i idrott

I min egen avhandling, *Iscensättningen av kön i idrott. En nutidshistoria om idrottsmannen och idrottskvinnan* (2001), försöker jag diskutera tonårsflickors och -pojkers syn på och förhållningssätt till tävlingsidrott i ljuset av idrottsrörelsens jämställdhetsarbete under de senaste decennierna. Alltfler flickor och kvinnor har under 1900-talets senare hälft sökt sig till tävlingsidrotten och i motsvarande takt har idrottsrörelsen intensifierat sitt jämställdhetsarbete. Trots detta uttrycker många av de tonåriga friidrottsflickor som jag intervjuade ett motstridigt förhållningssätt till hård träning och tävling. Denna motstridighet återfinns inte hos så många av de intervjuade pojkarna. Detta innebär inte, som jag ser det, att tonårsflickorna i sig har ett mer problematiskt psyke än sina jämånåriga pojkamrater, eller ett mer problematiskt förhållningssätt till sin kropp, utan att incitamenten för denna motstridighet bör sökas i deras idrottsutövande. Detta innebär alltså inte att idrott och tonårsflickor är en problematisk relation i sig, utan att man inom idrottsrörelsen *har gjort den till en problematisk relation*. Vad menar jag med detta?

Vid 1900-talets mitt ställde sig RF positivt till kvinnligt deltagande i RF-organiserad idrott. Från 1970-talet och framåt har denna inställning konkretiserats i ett antal handlingsprogram för kvinnlig/jämställd idrott. I sin strävan att motivera varför det är viktigt att flickor och kvinnor deltar i idrott, kom kvinnors påstådda relationsorientering att användas som det främsta argumentet. I det första programmet för jämställd idrott, *Idrott tillsammans*, uttrycktes detta på följande sätt:

Genom att få in flera kvinnor i föreningsarbetet som utövare och ledare skul-

le vi också kunna få till stånd en starkare betoning av idrottsföreningens sociala funktion (*Idrott tillsammans – på samma villkor*, 1977).

Det var med andra ord kvinnors *olikhet* i förhållande till män som kom att motivera arbetet för jämställd idrott. Detta förstärktes i nästa handlingsplan, kallad *Idrottens jämställdhetsplan*:

Idrottens regler och organisation är formade att passa män. [...]

• *Kvinnor och män har olika kunskaper och erfarenheter.* [...]

• *Kvinnor och män har olika värderingar och olika intressen.* (*Idrottens jämställdhetsplan*, 1989)

Legitimt kvinnligt idrottsdeltagande, om man uttrycker sig krasst, är sådant deltagande som till karaktären skiljer sig från manligt deltagande. Vilka dessa kvinnliga och manliga karakteristika är, framkommer dock inte i jämställdhetsplanerna. Det gör de däremot i den rätt omfattande litteratur som publicerats på temat "Tjejer och idrott" av idrottsrörelsens eget bokförlag SISU Idrottsböcker. I denna litteratur beskrivs idrottsflickor på ett uttryckligt sätt och idrottspojkar på ett mera indirekt sätt. Följande citat som beskriver flickor går att finna i en broschyr med rubriken *Flickors idrottsvärld*:

Gemenskap är viktig för flickor. Närhet och förtrolighet är viktigare än tävling och individualism. Gruppen är viktigare än den egna framgången. Dessa för flickor så viktiga egenskaper tas inte alltid tillvara inom idrotten. (*Flickors idrottsvärld*, odat.).

Även om anslaget, såsom det uttrycks i den sista meningen i citatet, kan karakteriseras som ”för flickornas eget bästa”, ges en väldigt snäv bild av flickors förhållningssätt till å ena sidan tävling, individualism och framgång, å andra sidan gemenskap, närhet och förtroelighet – där tävling och gemenskap mm ställs mot varandra. Något som gör relationen flicka och tävlingsidrott problematisk. Därtill framskymtar en bild av pojkar som tävlings-, individ- och framgångsinriktade, vilket också rimmar väl med tävlingsidrottens logik. I boken *Ledarskap på kvinnors vis* framställs idrottstjejer – och idrottskillar – så här:

För tjejerna räcker det inte bara med att tävla och bli bäst. Vi är människor först, sen idrottsutövare. Våra kvinnliga spelare vill prestera, och dom är bra, men dom fokuserar på helt andra saker än killarna. För dem handlar det också om att hitta sin egen personlighet, ett djupare motiv för sitt idrottande. Framgångarna får man på köpet så att säga (*Ledarskap på kvinnors vis*, 1993).

Låt mig peka på de outtalade referenspunkterna för denna framställning av idrottstjejer:

För killarna är att tävla och bli bäst det primära. Vi är idrottsutövare först, sen människor. Våra manliga spelare presterar, och dom blir bra, och dom fokuserar helt och hållet på denna uppgift. För dem handlar det inte så mycket om att hitta sin egen personlighet, de har redan en som idrottsutövare.

Denna syn på idrottstjejer och idrottskillar bör relateras till den tävlingsidrottens logik som många studier har pekat på, men som man från idrottsrörelsens sida inte riktigt ver-

kar vilja kännas vid – mer än när det gäller vuxen elitidrott. Enligt denna logik syftar idrottsdeltagande till att träna hårt och seriöst, vilja bli bättre och prestera resultat på tävlingar. Etthundra år efter RFs grundande verkar detta förhållningssätt alltjämt vara svårt att förena med kvinnlighet (i synnerhet, verkar det som, hos tonårsflickor). Det är påfallande hur svårt det har blivit, trots alla svenska kvinnliga idrottsframgångar, att se kvinnor som prestationsinriktade och individorienterade, eller att de kan vara det i lika stor omfattning som män. I den jämställda idrotten konstrueras kvinnlig idrott som något kvalitativt annorlunda än manlig idrott och i den bemärkelsen har idrottsrörelsen skapat sig en jämställdhetsteknologi som gör tävlingsinriktade flickor, i synnerhet i tonårsperioden, onormala och problematiska – vilket också återspeglar sig i de intervjuer jag redogjorde för tidigare.

Denna oförmåga att bearbeta traditionella gränser för vad som är att uppfatta som kvinnligt och manligt inom tävlingsidrotten, har bidragit till att enskilda kvinnor och män som träder över dessa gränser inte sällan väcker en sorts misstanke om sexuellt avvikande. Kvinnliga fotbollsspelare, liksom manliga konståkare uppfattas exempelvis ofta som homosexuella. Väldigt framgångsrika kvinnor framträder ofta tillsammans med en sorts normalitetsalibi, ett alibi som signalerar ”jag är helt normal”. Sådana kan vara ett vackert och ”kvinnligt” utseende eller ett ”kvinnligt” beteende vid sidan av tävlingsarenan, en manlig partner som också fungerar som tränare osv. Tävlingsidrotten bidrar med andra ord till att skapa normerande bilder för hur ”normala” kvinnor och män ser ut och beter sig, samtidigt som det naturligtvis finns en mycket stor potential när det gäller att bryta traditionella könsgränser inom tävlingsidrotten.

Samma könsöverskridande potential ryms, som jag ser det, inom skolans ämne idrott och hälsa, men även här har krafter varit starka för att på ett eller annat sätt göra skillnad på flickor och pojkar.

Genus i idrott och hälsa

Skolans ämne för fysisk bildning har hittills, med enstaka undantag, negligerats av idrottsforskarna. Under de senaste åren har detta emellertid helt förändrats. Såväl inom pedagogiken som inom historieämnet har ett stort intresse för ämnet idrott och hälsa vuxit fram. Denna utveckling har naturligtvis sina skäl, men utrymmet tillåter inte att jag diskuterar detta här.

Fram till 1980 påbjöds könsåtskild undervisning i ämnet gymnastik från och med årskurs 5 i skolans styrdokument. I och med genomförandet av Lgr 80 (Läroplan för grundskolan 1980) kom emellertid gemensam undervisning för flickor och pojkar att dominera. I avhandlingen *The making and breaking of a female culture. The history of Swedish physical education 'in a different voice'* (2004) kartlägger pedagogen Barbro Carli den kvinnliga gymnastiktraditionen så som den förvaltades i flickornas skolgymnastik. Carli visar också hur denna tradition i stort sett försvann, såväl i ämnet gymnastik som i gymnastiklärarutbildningen under 1970- och 80-talen (Carli 2004, se också Lundvall & Meckbach 2003).

Hösten 2002 startade det så kallade KIS-projektet (Kön-Idrott-Skola), där förutom undertecknad också de tidigare nämnda forskarna Birgitta Fagrell och Karin Redelius medverkar. Avsikten med detta projekt, som i sin helhet benämns "Konstruktionen av kön och synen på kroppen i skolans idrottsundervisning", är att undersöka hur könsskillnader

och förhållningssätt till kroppen skapas i ämnet idrott och hälsa, delvis som en effekt av den undervisning som bedrivs och de tankefigurer som dominerar tänkandet och talet om idrott och hälsa.

Andra studier av ämnet idrott och hälsa antyder att genomförandet av samundervisning inte märkbart har förändrat synen på flickor och pojkar i samband med idrott och hälsa i skolan (Larsson & Redelius 2004). Tidigare ansågs flickor och pojkar som så olika, inte minst fysiskt sett, att det inte var rationellt att bedriva idrott tillsammans. När flickorna och pojkarna skulle sammanföras var det, intressant nog, fortfarande deras olikheter som var motivet, fast nu deras sociala olikheter. Att ha samundervisning skulle bli ett sätt att lära flickor och pojkar hur man visar hänsyn till varandras olikhet (Larsson 2004). Det är med andra ord tveksamt om man rent konkret kan säga att någon "samundervisning" verkligen förekommit, åtminstone om man med detta menar en undervisning som bygger på flickors och pojkars gemensamma intressen och kompetenser. Även om flickor och pojkar har idrott i en gemensam gymnastiksal, är det alltså tveksamt om man kan tala om samundervisning.

Frågan om "sam- eller särundervisning" har ofta behandlats som ett pedagogiskt problem i sig, ett problem som varit relaterat till uppfattningar om hur flickor och pojkar egentligen är och vad som intresserar dem i idrott. Enligt min uppfattning har detta sätt att hantera frågan sedan länge hamnat i en återvändsgränd. Frågan om huruvida flickor och pojkar ska ha "gympa" tillsammans eller ej, är knappast ett pedagogiskt problem i sig, utan bör snarare ses som ett symptom på en pedagogisk problematik, nämligen att vi verkar ha svårt att acceptera dels att pojkar och flickor

inte är homogena och strikt åtskilda grupper, dels att flickor inte nödvändigtvis måste uppfattas som naturligt fysiskt underlägsna pojkar. Det senare låter krasst, men jag vill påstå att väldigt många, såväl erfarna lärare som unga lärarkandidater, har svårt att göra upp med tankar som att ”flickor är ju faktiskt svagare (osv) än pojkar”. Här finns det, som synes, alltså en hel del intressanta frågor kvar att belysa när det gäller idrottens genus.

Avslutning

Avsikten med den här artikeln har varit att spegla idrottens genus genom den forskning om idrott och genus som genomförts i Sverige. I ett vidare perspektiv syftar framställningen också till att skapa ett underlag för samtal om idrott och genus och kanske också för fortsatta studier om idrottens genus. Jag har redan pekat ut några sådana tänkbara riktningar. Jag ska avsluta genom att sammanfatta dem här:

- Feministisk forskning pekade på den manlighetsnorm som förvaltats inom tävlingsidrotten. Manlighetsforskningen har vidare problematiserat denna relation mellan tävlingsidrott, i synnerhet lagbollspel, och manlighet eller maskulinitet. Vilka identiteter skapas när flickor och kvinnor sysslar med tävlingsidrott, i synnerhet sådana som uppfattas som särdeles maskulina?
- Min egen studie om RFs arbete för jämställd idrott, pekade på den svårighet man inom idrottsrörelsen haft med att utmana traditionella könsgrensar. Jämställdhetsarbetet har skapat nya normerande bilder av idrottsmän och -kvinnor istället för att problematisera dem. Hur kan man arbeta med jämställdhet och idrott utan att skapa nya
- Könsschabloner? Hur ser det jämställdhetsarbete ut som inte tar några specifika drag för givna när det gäller kvinnor och män och relationer mellan kvinnor och andra kvinnor, mellan män och andra män samt mellan kvinnor och män?
- Ett ännu i stort sett outforskat problemområde berör relationen mellan idrott och kroppsuppfattning. I den nationella utvärderingen av skolans ämne idrott och hälsa framgår det att det framför allt är flickor som är missnöjda med sin kropp och uppfattar sig som överviktiga, trots att dubbelt så många pojkar som flickor är överviktiga mätt med Body Mass Index (Eriksson m fl 2003, s. 29). Hur kan det vara så att flickor oftare än pojkar uppfattar sig som överviktiga, när tester antyder motsatsen?
- Nathalie Koivula berörde delvis hur och i vilken omfattning kvinnlig och manlig idrott gestaltas i TV (Koivula 1999), men det finns mycket mer att upptäcka och diskutera när det gäller gestaltandet av kön och idrott i massmedia. Vilken är relationen mellan idrott och massmedia? På vilka sätt exploateras tävlingsidrotten av massmedia och på vilka sätt exploateras massmedia av idrotten – och hur ser villkoren för idrottskvinnor och -män ut i detta oheliga äktenskap mellan idrott och massmedia?
- Flera sentida studier pekar på den heterosexuella norm som idrotten organiserats kring. Med jämna mellanrum uppmärksammas i media också homosexuella villkor inom idrotten och våld mot homosexuella i samband med idrott. Hur yttrar sig föreställningar om icke-heterosexuella inom idrottsrörelsen? Och hur uppfattas

denna heteronormativa ordning av icke heterosexuella personer?

- I flera av våra nordiska grannländer finns det forskning om sexuella trakasserier inom idrotten. Någon sådan märks ännu inte i Sverige. Med tanke på de resultat som presenteras i den aktuella forskningen (se t ex Toftegaard Nielsen 2004 och Fasting, Brackenridge & Sundgot Borgen 2000) känns det angeläget att utreda dessa frågor även i svenska sammanhang.

Litteratur

- Brännberg, Tore 1998: *Bakom kulisserna*, Floda: Zenon
- Carli, Barbro 2004: *The making and breaking of a female culture. The history of Swedish physical education 'in a different voice'*, Göteborg Studies in Educational Sciences 203
- Eriksson, Charli m.fl. 2003: *Skolämnet Idrott och hälsa i Sveriges skolor – en utvärdering av läget hösten 2002*, Örebro universitet, Institutionen för idrott och hälsa
- Fagrell, Birgitta 2000: *De små konstruktörerna. Flickor och pojkar om kvinnligt och manligt i relation till kropp, idrott, familj och arbete*, Stockholm: HLS Förlag
- Fasting, Kari, Brackenridge, Celia & Sundgot Borgen, Jorunn 2000: *Sexual Harassment In and Outside Sport*, Oslo: Norwegian Olympic Committee
- Fundberg, Jesper 2003: *Kom igen gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*, Stockholms universitet
- Idrott tillsammans – på samma villkor för kvinnor och män, flickor och pojkar*, Farsta: RF, 1977
- Idrottens jämställdhetsplan inför 90-talet antagen vid riksidsrottsmötet 1989*, Farsta: RF, 1989
- Koivula, Nathalie 1999: *Gender in Sport*, Stockholms universitet, Psykologiska institutionen
- Laqueur, Thomas 1994: *Om könens uppkomst. Hur kroppen blev manlig och kvinnlig*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings förlag Symposion
- Larsson, Håkan 2001: *Iscensättningen av kön i idrott. En nutidshistoria om idrottsmanen och idrottskvinnan*, Studies in Educational Sciences 43, Stockholm: HLS Förlag
- Larsson, Håkan 2004: "Skolidrotten befäster traditionell genusordning", i *KRUT*, nr 113 (1/2004), s. 61–78
- Larsson, Håkan & Redelius, Karin (red) 2004: *Mellan nytta och nöje. Bilder av ämnet idrott och hälsa*, Stockholm: Idrottshögskolan
- Ledarskap på kvinnors vis*, Farsta: RF, 1993
- Lindroth, Jan 1975: *Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915*, Uppsala: Studia Historica Upsaliensa
- Ljunggren, Jens 1999: *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion
- Lundvall, Suzanne & Meckbach, Jane 2003: *Ett ämne i rörelse. Gymnastik för kvinnor och män i lärarytbildningen vid Gymnastiska Centralinstitutet/Gymnastik- och idrotts-högskolan under åren 1944 till 1992*, Studies in Educational Sciences 65, Stockholm: HLS Förlag.
- Nilsson, Per 1993: *Fotbollen och moralen. En studie av fyra allsvenska fotbollsföreningar*, Stockholm: HLS Förlag

Olofsson, Eva 1989: *Har kvinnorna en sportslig chans. Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet*, Umeå: Pedagogiska rapporter från Pedagogiska institutionen, Umeå universitet Nr 23

Redelius, Karin 2002: *Ledarna och barnidrotten. Idrottsledarnas syn på idrott, barn och fostran*, Studies in Educational Sciences 55, Stockholm: HLS Förlag

Toftgaard Nielsen, Jan 2004: *Idraettens forbudte forhold*, i *Kvinder, køn & forskning* nr 2-3:2004, s. 49-62

Summary

Sporting practices, particularly competitive sport, are often linked to notions of masculinity. All the same, not all boys and men do sport. And in fact, a lot of girls and women are involved in sport but they all do sport under the influence of deeply ingrained notions about gender. The purpose of this article is to elucidate this relation between sport and gender. The purpose is, also, to show how research in the humanities and in the social sciences in Sweden has attempted to challenge the notions of gender in sport. The objective of this study, as is the case in most research, is to put gender relations in sport under contestation. Sports studies were, up until the late 1980s, by and large, gender blind. In 1989, Eva Olofsson's thesis *Do Women Have a Sporting Chance?* contributed to putting gender issues on the research agenda. The 1990s saw a move towards an interest for masculinity as a problem in sport. The analytical approach moved towards post structural ways of theorising discourse and practice on sport. In Håkan Larsson's thesis *Engendering Sport. A History of the Present on the Male and the Female Athlete* (2001), the

construction of the gendered sports person is analysed as a reflection of the work for equal opportunities in sport. The notions of equality in sport are deeply embedded in discourses of heteronormativity. The paper is concluded by some suggestions for continued studies on gender in sport.

Håkan Larsson

Lärarhögskolan i Stockholm
Institutionen för samhälle, kultur och lärande
Box 34103
100 26 Stockholm
hakan.larsson@lhs.se